

teme

USPOREDBA ŽENSKIH LIKOVA ILIJADE I ODISEJE

Samo bi se izuzetno površnom čitaocu moglo učiniti da je ženski lik u Homera sporedan, periferan, prisutan tek koliko je neizbježno. Ako se uvučemo korak pod tekstovnu površinu, učinit će nam se da je pjesnik zgodno iskoristio mnogi ženski lik da bi dao uvjerljivost i plastičnost nekom pokretaču radnje (npr. Briseida kao uzrok srdžbe Ahilejeve) ili da bi dao oduška lirskom dijelu svog pjesničkog genija (Andromaha, Nausikaja). A ako se udubimo sasvim u ono što Homer, kao izuzetna osoba i pjesnik, shvaća i priznaje, ali ne govori izrijekom nego u slici, vidjet ćemo da je žena Ilijade i Odiseje ako ne centralni a ono s muškim likom ravnopravni lik. Nije ona to po snazi, jer u borbi ne sudjeluje aktivno, nego po razumu, domišljatosti, lukavosti i emotivnoj angažiranosti. Muški likovi u Homera imaju daleko jednostavniju psihologiju od ženskih. Izuzetak čini Odisej, koji doduše nije perfidan kao Hera ili Atena, ali je zato bar isto toliko lukav. Iako je u ovom radu cilj da se bavi isključivo ženskim likovima u Homera i da ih međusobno usporedi, niti njihov prikaz, a time ni usporedba, ne bi mogli biti valjani kad bismo te likove promatrali izolirano. Tako ih promatrati značilo bi sakatiti pjesnikove ideje, slike, prizore. Nijedan, naime, ženski lik u čitavu Homerovu dijelu ne stoji samostalno, nego uvijek u odnosu prema nekom muškom liku i to u ravnopravnom odnosu, a ne kao njegova funkcija.

Kad govorimo o ženskom liku, pod tim podrazumijevamo i boginje, jer su one po velikom broju svojih osobina samo žene a tek malo po čemu božanstva. I one vole, mrze, svađaju se, osvećuju, tuku, varaju.

Pojedinačna usporedba ženskih likova Ilijade i Odiseje nije moguća, jer postoje samo dva ženska lika koja se javljaju i u jednom i u drugom spjevu, a to su Atena i Helena. Za usporedbu na apstraktnoj razini Ženskog lika Ilijade i Ženskog lika Odiseje čini se nema dovoljno podloge, jer ono što u prvi mah upada u oči kao velika razlika — naime, da je ženski lik Ilijade dinamičan, aktivan (osobito boginje), a onaj u Odiseji statičan i pasivan — samo je prividna razlika, jer se zasniva na razlici vanjskih okolnosti i situacije, a ne na karakternim razlikama pojedinih likova. Vrlo je lako zamisliti da se Andromaha na Penelopinu mjestu ponaša upravo kao i ona.

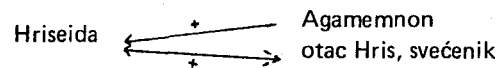
Latina et Graeca 12 ★ izdaje Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, Savska 16 ★ za izdavača Slavko Goldstein ★ uređuje redakcijski kolegij ★ glavni i odgovorni urednik Zlatko Šešelj ★ adresa redakcije: Sveučilišna naklada Liber, Savska 16, Zagreb za *Latina et Graeca* ★ redakcijski savjet: Bruna Kuntić-Makvić, Emilio Marin, Darko Novaković, Olja Perić, Damir Salopek, Vladimir Vratović ★ izlazi dvaput godišnje ★ cijena pojedinom broju 15 dinara ★ godišnja pretplata 25 dinara ★ žiro račun: 30101-603-10932, Sveučilišna naklada Liber, za *Latina et Graeca* ★ rukopisi se ne vraćaju ★ likovna oprema Nenad Dogan ★ tisak: Sveučilišna naklada Liber — Tiskara, Trg maršala Tita 14, Zagreb ★ Zagreb, prosinac 1978

Daljnji za usporedbu prividno prikladan antagonizam jest onaj između trojanskih i ahejskih žena (u ove posljednje bismo tada svakako ubrojili Penelopu i žene s Odisejeva dvora); međutim takva bi usporedba bila previše nategnuta jer je nigdje nije postavio sam Homer.

Već je spomenuto da se ženski lik u Homera nigdje ne pojavljuje sam nego uvijek u odnosu prema nekom muškom liku. Taj odnos može biti raznovrstan i jednosmjernan, dvosmjernan, pozitivan ili negativan. Izraz jednosmjernan odnos može se na prvi pogled činiti protivurječnim no odabrala sam ga da bih označila odnos tipa Atena → Ahilej u kojem je Atena ta koja se za Ahileja brine, pomaže mu, savjetuje ga itd., dok se on, kad nešto treba, ne obraća njoj već majci Tetidi.

Raznovrsnost odnosa muškog i ženskog lika u Homera daje vrlo zanimljiv i pogodan materijal za usporedbu i analizu, te ćemo se njega držati u daljnjem izlaganju.

Prvi je ženski lik u Ilijadi Hriseida koja gotovo da se osobno niti ne pojavljuje, a ipak čak i kod takva nerazrađenog lika otkrivamo dva odnosa pozitivna i jednosmjerna, a opet vrlo različita. Mogli bismo ih prikazati ovako:

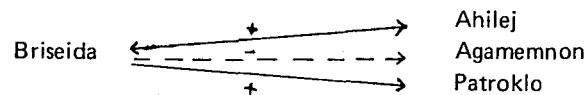

6

Odnos Agamemnona i Hriseide odnos je gospodara i žene koja je stjecajem okolnosti postala ratni plijen. Međutim, ona nije za nj bilo koja robinja nego ona „glavna“, te se čini da nije dobila na važnosti tek u onom trenutku kad ju je trebalo dati. Agamemnon je čak uspoređuje sa svojom zakonitom ženom Klitemnestrom i nalazi da je u svemu od nje bolja. O odnosu same Hriseide prema Agamemnonu nemamo indikacija.

O odnosu starog Hrisa prema kćeri ne može se ništa posebno reći. To je klasičan odnos otac – kći: pretpostavlja se da ona uzvraća očevu ljubav, pa je ta uzajamnost na dijagramu označena crtkanom strelicom.

Kad govorimo o Hriseidi, odmah se prisjećamo Briseide, Ahilejeve robinje. Međutim, ovdje su odnosi nešto složeniji:

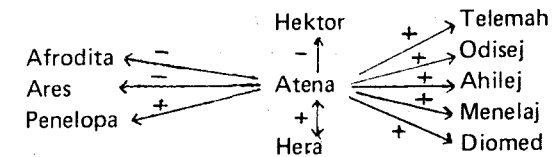

Od Homera doznajemo da je postojala jaka emotivna povezanost između Briseide i Ahileja. On čak izriječno kaže da je voli, a ona opet vrlo, vrlo nerado odlazi iz njegova šatora. Zbog toga se opravdano može smatrati da je njen stav prema otmičaru Agamemnonu negativan, iako on nigdje nije tako naznačen. Njena privrženost

Ahileju vidljiva je i iz tugovanja za Patroklom, koji joj je bio drag koliko sam po sebi toliko i zato što je Ahileju najbliži prijatelj.

Ilijada je sva prepuna žive aktivnosti božanstava među kojima su svakako najzanimljivije Atena i Hera.

Atena je, kao što je poznato, neprijateljica Troje zbog povrijeđene taštine i smatra da kao važna božica ima pravo da svoju uvredu krvavo i obilno naplati. Kad treba pomoći Ahejcima, ona ne bira sredstva, fair-play je za nju nepoznanica. Nikako se ne bi moglo reći da je simpatičan lik – taj dojam, istina, potpuno ispravlja u Odiseju. Njeni odnosi s ljudima i bogovima brojni su i raznoliki:

Atena u Ilijadi djeluje ili samostalno ili u društvu s Herom, a u Odiseju isključivo samostalno. U bitkama sudjeluje aktivno opravdavajući svoj epitet *προμαχος* i boreći se podjednako i sa smrtnicima i sa bogovima. Glavni ahejski junaci, Odisej, Ahilej i Diomed, njeni su ljubimci i ona im uvijek pomaže bez velika osjećaja za pravičnost. Tako nastupa u ulozi pokroviteljice okrutnog Odisejeva i Diomedova masakriranja Trojanaca u taboru. Sama se bori protiv Aresa, ali pri tom ne zaboravlja učiniti se nevidljivom s pomoću šljema (što Ares kao nesavršen bog, kakvi su uostalom i svi ostali, uopće ne opaža). Glavni joj je cilj da Aresa svakako ukloni iz bitke, a to joj i uspjeva jedanput s pomoću lukavstva, a drugi put varkom. Svog miljenika Diomeda navodi da rani Afroditu.

U odnosu prema Trojancima još je gora. Prvo nagovara Pandara da prekrši primirje obećajući mu brojne darove. Ona, dakle, kao bog koji bi trebalo da čuva zadanu riječ i vjeru i eventualne prekršitelje kažnjiva, sama prva gazi i krši to pravilo. Pandaru, dakako, ne daje nikakve darove nego ga ubija, što je sasvim nedostojno božanstva (krši vlastito obećanje), nemoralno i vrlo podlo. Ona ubrzava Hektorovu pogibiju pretvorivši se u njegova brata Dejfoba i nagovorivši ga na sukob s Ahilejem.

Tako nas nakon Ilijade pri spomenu Atene obuzima mučan osjećaj. Da li je tako osjećao i Homer ne znamo, ali je izvjesno da se potrudio da taj dojam ispravi. U Odiseju postaje Atena tipičan bog-asistent. Ona je tu da pomogne Odiseju, uglavnom u manjim stvarima. Svuda ga prati, potiče ga, nagovara, obavija maglom, poljepšava, poružnjuje. O sudbini se prosaca ona i Odisej dogovaraju sasvim ravnopravno. Nešto se više angažira oko Telemaha jer mu kompletno režira putovanje, okuplja posadu i bdije nad njim. Čak joj se donekle povratio i osjećaj pravde – u Odiseju se, naime, kaže da se ljuto osvetila Ajantu i svojim dragim Ahejcima zbog

7

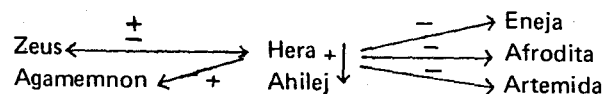
Kasandre koja se u opasnosti utekla njoj kao pribjegarka. Atena je također dobra prema Penelopi — hrabri je, uljepšava, a kad se ona i Odisej napokon prepoznaju, produljuje noć kako bi njih dvoje moglo dulje biti zajedno.

Ali, ne može Atena uvijek biti samo dobra i ne možemo ne zamjeriti joj to što se svjesno poigrala osjećajima prekrasne Nausikaje. Ona režira njezin i Odisejev susret, a zatim budi u djevojci osjećaj prve ljubavi. I sve to zato da bi Odisej na elegantan i siguran način došao do Alkinojeva dvora i ondje dobio pomoć!

Uz Atenu je svakako najzanimljiviji ženski božanski lik prva dama Olimpa — Hera. Prikazana je izvrsno: kao temperamentna, svadljiva žena koja nekad želi imati muža papučara i provoditi vlastitu volju, a nekad joj imponira to što je Zeus svemoćan. Ipak ona ga se samo donekle boji: zapravo ga poznaje „u dušu“ i savršeno dobro zna kako s njim treba postupati da bi dobila ono što želi.

Ako smatra da je to potrebno, osobno se upušta i u bitku, gdje se pokazuje kao neočekivano hrabra. Scena u kojoj ona istuče i potjera Artemidu gotovo da je pretjerana s obzirom na naše predodžbe o Artemidi kao božici koja po cio dan trči, lovi i vježba i tako sigurno ima bolju kondiciju nego Hera, koju radije zamišljamo kao matronu. Takvu dojamu pridonose i divne Homerove slike Here kako se uljepšava da bi zavela Zeusa i kako u tome s lakoćom uspijeva.

8 No, da vidimo kako bi izgledao njen dijagram odnosa:

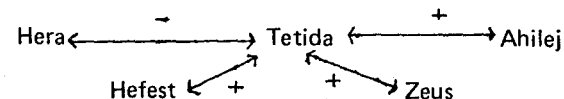
Već se ovdje može vidjeti, a to će nam kasnije potvrditi i dijagram Tetidinih odnosa, da dijagrami boginja imaju više strelica nego oni smrtnih žena.

Kad treba pomoći Ahejcima, ni Hera ne preza ni od kakvih sredstava, samo što je nešto rafiniranija i perfidnija od Atene. Ona otvoreno krši Zeusovu zabranu sudjelovanja u bici, neprestano mu prigovara, sprečava ga u namjeri da iz bitke spase svog ljubimca Sarpedona. Ona šalje Sunce da ranije zađe kako bi Ahejci mogli odahnuti, a zatim, u potaji od Zeusa, potiče Ahileja na to da vikom zaplaši Trojance. Iako zna kakva je sudbina predviđena Eneji, ona ga se ipak pokušava riješiti već pod Trojom.

Ipak, u cjelini Hera ostavlja daleko simpatičniji dojam od Atene, možda upravo zbog svoje buntovnosti i neukrotivosti, zbog neprestane borbe protiv patrijarhalnog despotizma.

Od boginja s važnijom ulogom u Ilijadi treba svakako spomenuti Tetidu. Ona je osebujna po tome što nije pristalica nijedne od dviju strana u ratu (a očekivali

bismo da je na strani Grka). Ona je naprosto na strani svog sina. Njen je odnos prema Ahileju tipičan odnos majke i sina. Kad on pati, pati i ona, kad je sretan i ona je. I, osim toga, ona mu svesrdno pomaže kad god može, znajući kakva mu je sudbina dosuđena.

Zanimljivo je da su svi njeni donosi uzajamni. Neprijateljstvo vlada jedino prema Heri i to zbog Zeusove naklonosti. Tetida zna da joj je Zeus sklon, ali zna i to da bi u izravnom sukobu s Herom sigurno izvukla kraći kraj. Zato nastoji biti lukava i potajno i neupadljivo ostvariti svoje želje. Njeno najvažnije djelo nabavljanje je novog oružja za Ahileja. Tu joj pomažu dobri odnosi s Hefestom koji joj u najkraćem mogućem roku ispunja želju. To je ujedno i posljednje što je mogla učiniti za Ahileja. I da nije besmrtna, sigurno bi, kao i Odisejeva majka Antiklija, umrla od tuge za sinom.

Dolazimo zatim do jednog osebujnog lika o kojem čovjek u prvi mah ne zna što bi mislio. To je Helena, Zeusova kći, žena zbog koje se bore i ginu grčki i trojanski junaci. Kažu, najljepša žena na svijetu. Ostavila je muža, dijete, kuću i otišla s mladim i lijepim ljubavnikom. Očekivali bismo da bude ohola, prkosna, tašta. Ali, ništa od svega toga. Okrivljuje Afroditu zbog svoje nekadašnje strasti od koje više ništa nije ostalo i u svakoj prilici bespoštedno psuje samu sebe što je ostavila Menelaja. Ona ga još uvijek voli, gleda ga s Trojanske kule kako se bori, ponosna je na svaku njegovu pobjedu i sve više uviđa da je Paris kukavica i bezveznjak koji ne zaslužuje njenu ljubav i poštovanje. Sve je svoje osjećaje usmjerila prema svekru Prijamu koji joj istom mjerom uzvraća. Iako ima mnogo vlastitih kćeri, Helenu najviše voli. S njom razgovara na potpuno ravnopravnoj nozi, on joj ništa ne zamjera niti prebacuje, jer kao mudri starac zna da je ona bila samo igračka u rukama bogova ili sudbine i da bi do trojanskog rata došlo na ovaj ili onaj način. Štaviše, on je pokušava utješiti kad je obuzmu teške misli.

S Helenom se ponovno susrećemo u Odiseji. Vratila se u Spartu s Menelajem. Netko bi rekao da je stvarno imala sreće u životu kad se nakon svega opet vratila kući i postala uz muža vladarica u Sparti. Kad im u kuću dođe Telemah u potrazi za ocem, povede se razgovor o Odiseju. Tu doznajemo da je on, prurušen u prosjaka, došao Heleni u Troju i rekao joj sve o planu Ahejaca i drvenom konju. Ona se veselila propasti Troje, jer je to za nju značilo povratak kući.

U Odiseji je Helena pomalo čarobnica i proročica — u vino je umješala neku travu od koje se prestaje tugovati, a zatim je prorekla Telemahu da će se Odisej vratiti. I tu nam se čini kao da smo došli opet do početne konstatacije: doista, vrlo neobična žena.

Afroditu nam prikazuje Homer upravo onako kako je zamišljamo: dražesna, nestašna, razmažena, strastvena, djetinjasta, hirovita. Ne brine je toliko rat koliko njeni ljubimci Paris i Eneja. Ona im i uspjeva donekle pomoći, ali nitko ni od ljudi ni od bogova ne shvaća ozbiljno njeno sudjelovanje u bitkama. Osim toga, uopće nije teško odande je istjerati — jednom to čini Diomed, drugi put Atena.

Uz to što je neozbiljna, prilično je i naivna. Hera je bez poteškoća vara i dobiva što želi. Afrodita nakon tolikih godina rata još nije shvatila da sve što Hera radi ide na štetu Trojanaca.

No, vratimo se sad običnim, smrtnim ženama, onima zbog kojih je Homerovo djelo „od krvi i mesa“, ženama kojima ne pomažu bogovi, ne zavijaju ih u maglu i ne štite od strijela. A mnoga bi od njih radije poginula nego proživljavala sav onaj užas. One su u gradu, u kućama, nastoje da dan provode koliko-toliko normalno, nastoje obavljati sve svoje dužnosti i ne misliti na to kako im dolje, pred zidinama ginu muževi, sinovi, braća. I pogotovo nastoje ne misliti na to što će biti ako oni izginu — postat će naime robinje, svaka od njih robinja onom koji je ugrabi. Djecu će im pobiti ili također odvesti u ropstvo, ali ne zajedno s njima. Vladarice, ugledne žene, žene junaka radit će najgrublje poslove, bit će prezrene i odbačene.

Sigurno je svaka žena pokušala odvratiti muža od boja sličnim riječima kao i Andromaha, držeći dijete u naručju, razapeta dvama osjećajima, ne želeći ni da joj muž bude kukavica niti da pogine, pa makar i junački.

Sasvim je nemoguće biti rječitiji od Homera koji je sve ovo iskazao u jednoj sceni oprostaja koja uvijek nanovo izaziva suze.

Stara Hekaba nije toliko zabrinuta za svoju sudbinu koliko je obuzeta nastojanjem da nekako pomogne svom Hektoru. Ona je pametna i iskusna žena, savjeti su joj mudri. Prijama savjetuje da prije polaska Ahileju (što je za nju jednako stavljanju glave u lavlje ralje) svakako izmoli od Zeusa pomoć i znak da je uza nj. To što je Prijam sluša, pokazuje nam Homerov stav prema ženi. On ne smatra da je žena manje vrijedna od muškarca i da je jedino mjerilo ljudskih kvaliteta hrabrost u borbi. On smatra da mudrog čovjeka valja slušati, bio tu muškarac ili žena — a mudrost je osobina koju pridaje svim starijim ljudima. Ne samo Nestoru, već i Hekabi i Eurikliji i Areti.

Centralni ženski lik Odiseje svakako je Penelopa o kojoj pjesnik ne govori toliko izriječno koliko neprestano naglašavanom Odisejevom čežnjom da se vrati kući. Neprestano nam se nameće isto pitanje: kakva je to žena za kojom muž jednako čezne nakon 20 godina razdvojenosti, zbog koje na nj ne djeluju čarolije Kirkine, ni mladost Nausikajina, ni zanosna ljepota Kalipsina; zbog koje nema draži obećana besmrtnost i vječita mladost? Kakva je to žena kad je opsjedaju svi ženici Itake, iako nije djevojka u prvoj mladosti već zrela žena s odraslim sinom? Kakva je to

žena koja sama nadmudruje desetine muških glava, pred kojom se njeni prosoci osjećaju jaki samo u grupi, samo kad ih je mnogo?

Ona je žena vrijedna svakog divljenja. I sasvim dostojna i ravnopravna supruga božanskom Odiseju koji je i sam po mnogo čemu izuzetan među smrtnim ljudima. Samo je ona bila u stanju izmisliti Laertov pokrov i pune ga tri godine plesti i rasplitati, samo je ona mogla hladnokrvno od prosaca zatražiti darove znajući vrlo dobro da neće poći ni za jednog od njih. A ta se i ista Penelopa pokoravala riječima svog dvadesetogodišnjeg sina, priznavajući ga gospodarem kuće i videći u njemu oličenje oca.

I zar je onda čudo što se nije odmah bacila u zagrljaj čovjeku koji je rekao da je on Odisej? Previše ga je dugo čekala, previše je put gubila nadu i opet je budila, a da bi sad mogla odmah povjerovati da je to zaista on. Godine su je učinile opreznom, nepovjerljivom. Godinama je o njemu mislila kao o onom krasnom mladom junaku kakav je bio kad je kretao s Itake pod Troju. A sad je pred nju došao čovjek gotovo s izgledom starca, što nije ni čudo nakon toliko godina i toliko patnji. Mladost Telemahova mogla je odmah povjerovati i prepustiti se sreći, ali zrelost Penelopina nije mogla. Ali, s druge strane njena je radost i sreća to dublja i potpunija.

Za kraj nam je preostao najdraži i najpoetičniji Homerov ženski lik — mlada princeza Nausikaja. Ona je oličenje bezbrižne mladosti koju provodi uz dragog oca, čija je mezimica, i uz majku Aretu, ženu mudru i poštovanu, do čije se riječi u dvoru Alkinojevu najviše držalo. Ona je još djevojčica koja prerasta u djevojku, o čijoj se udaji pomalo počinje govoriti, a koja se još najradije igra s prijateljicama. Ona je svjesna svog kraljevskog porijekla, drži do sebe, sigurna je u sebe. Zato se ne zbuňuje kod iznenadne pojave Odisejeve i zainteresirano razgovara s njim. Sa sigurnošću se može pretpostaviti da je tada po prvi put u životu nasamo razgovarala s nepoznatim muškarcem. A Odisej je izgleda bio vrlo lijep muškarac (ili, kako to Homer kaže, za tu ga je priliku poljepšala Atena). U djevojci se prvi put bude osjećaji koje ne zna odrediti, novi su i nepoznati. Raznoliki su: divljenje, poštovanje, opčinjenost, ljubav.

Ima puno draži i u tome što ta ljubav ostaje takva, lijepa, gotovo nestvarna, kao lijep san.

U Homera su ženski likovi vrlo brojni i gotovo ih je nemoguće sve najednom obuhvatiti. Tu je još simpatična stara dadilja Euriklija, vjerna i odana, tu je kobna Kirka, tu je duh majke Antiklije. O svima bi se njima još moglo pisati.

Recimo na kraju da zadivljuje pjesnikov pristup ženskom liku, njegovo fino poznavanje ženske psihe, njegovo poštovanje prema ženi kao važnom, ravnopravnom članu društva. Takvim se svojim stavom izdvojio od shvaćanja tadašnjeg i kasnijeg vremena ukazujući time na još jednu crtu svog nenadmašenog genija i pridonijevši time još više trajnoj vrijednosti svog djela.